

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

Իսկ վանքում ո՞վքեր են եղել Նարեկացու ուսուցիչները, ի՞նչպէս է կազմակերպուել Նարեկացու մտաւոր աշխարհը, այս հարցերին որոշ պատասխան մեզ տալիս է «Յայսմաւուրքը»¹։ «Էր սուրբն Գրիգոր վարդապետն ի վանս Նարեկայ։ Սնեալ և վարժեալ ինքն և եղբայրն իւր Յովանէս առ Երջանիկ վարդապետն Անանիա որ էր հօր եղբայր մօրն Գրիգորի և Յովանիսի։ Զորս առեալ էր վարդապետն Անանիա ի վանս Նարեկայ առ իւր հարազատ որդին և եղբօր դստերն իւրոյ, և ուսուցեալ զուսումն աստուածային գրոց անյագ բաղձանօք»²։ Ուրեմն Նարեկացու անմիջական ուսուցիչն է եղել վանքի վանահայր և դպրոցի հիմնադիր Անանիան, որն իր ժամանակի նշանաւոր գիտուն մարդկանցից մէկն էր։

Թէպէտ Անանիայից մեզ քիչ գործեր են հասել, բայց ժամանակակիցների արտայայտած կարծիքներից պարզ երևում է նրա՝ իբրև ուսումնականի վայելած պատիւն ու հեղինակութիւնը։ Առանձնապէս ուշագրաւ են պատմիչ Ուխտանէս եպիսկոպոս Սեբաստացու՝ Անանիային ուղղած գնահատականները՝ «նրբորդական խօսքերը իր գրած պատմութեան ներածականում»։ Ուխ-

տանէսը, որ իր Պատմութեան գիրքը գրել է Անանիայի յանձնարարութեամբ, ներածականում մի զարմանալի երկխոսք է յարգալիք վերաբերմունք է հանդէս բերում Անանիայի նկատմամբ՝ չնայած ինքը եպիսկոպոս է, ըստ երևոյթին նա Անանիայի հետ յաճախակի հանդիպումներ և դրոյշներ է ունեցել իր գրելիք պատմութեան նիւթի շուրջը, ապա յետոյ համաձայնուել է կատարել այդ գործը, որի համար ասում է. «Արդ սկսայց այսուհետև՝ սկիզբն զնելով զսէր և զխոնարհութիւն՝ վայել է քում սրբութեանդ և պարկեշտ վարուցդ՝ ով պատուական զուխ և պատկառելի, զի իբրև ընդ հայելի հայելով ի քեզ տեսանեմք զամենայն բարեկարգութեան ձև և նմանութիւն և իր և օրինակ»³։

Անանիայի նկատմամբ Ուխտանէսի ունեցած շատ բարձր ու դրական կարծիքը միաժամանակ լոյս է սփռում մի բաւական մութ մնացած հարցի վրայ։ Բանասիրութեան մէջ կան կարծիքներ, որ Անանիա Մոկացի կաթողիկոսի կասկածները Անանիա Նարեկացու թոնդրակեցիներին յարած լինելու մասին գուցէ և անհիմն չեն եղել, որովհետև վերջինս կաթողիկոսի պահանջով թոնդրակեցիների դէմ գրած իր խոստովանագրում ասում է, թէ ինքը հիւանդ լինելով՝ հարկից ստիպուած է գրել այդ։ Բայց Անանիայի այդ արտայայտութիւնը ըստ էութեան այնքան էլ հիմք չի տալիս նման կարծիքի, որովհետև, հակառակը, նա շատ

¹ Գիրք, որ կոչի Այսմաւուրք, Կ. Պոլիս, 1730, էջ ԳՃԳԳ (394)։

² Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1871, էջ 3։

տաքսեայ գորգով մը ծածկուած գահու մը վրայ բազմեցաւ. իր աջ կողմը, յեցակի մը վրայ նստած էին չորս արքեպիսկոպոսներ։ Արարողութիւնները հանդիսաւորապէս կատարեց արքեպիսկոպոս մը, որուն քով երկու եպիսկոպոս կար։ Արարողութեանը վերայ պիտի խօսիմ Հայոց կրօնքին վրայ խօսելու ատեն։ Հայրապետը յետոյ թագաւորին և Օրլէանի դուքսին համար աղօթել տուաւ. յետոյ արքեպիսկոպոսը աւետարա-

նը, զոր կարդացած էր, համբուրել տուաւ հայրապետին, արքեպիսկոպոսներուն, եպիսկոպոսներուն և համայն ժողովուրդին։ Այդ գիրքին կողքերէն մէկուն վրայ ընդելուզեալ մասունքներ կային բիւրեղի մը տակ, և գիրքին այս կողմն էր որ համբուրել կուտար։ Արարողութիւնը վերջանալէ ետք հայրապետը օրհնեց ժողովուրդը, շատերը ձեռքերը համբուրեցին, և յետոյ, ամէն մարդ մեկնեցաւ։

գալարացած է կաթողիկոսի դէմ և անկամ է գրել իր խոստովանագիրը ոչ թէ այն պատճառով, որ իրօք եղել է աղանդաւոր, այլ այն պատճառով, որ այդպիսին չլինելով՝ խոստ վերաւորուած է զգացել իրեն, որ կասկածուել է այդ բանի մէջ և ստիպուած է եղել կասկածները փարատելու համար գրել իր ուղղափառութեան մասին:

Անանիան Եփր խոստովանութեան քի սկզբում խորապէս դառնացած՝ բողոքով դիմում է կաթողիկոսին, թէ ինչպէս՝ նա չնայած իրենց օնախաճարք և գաւառաւոր, օտգաւ և անորժակովք, «վարժութեւ և կենակցութեամբ», միանման կեանքին և անցեալին, պահանջել է իրենից իր հաւատարմ հաւատքի մասին գրաւոր յայտարարութիւն: Ուխտանէսի գրքի երկրորդ մասը, որ վերաբերում է հայոց և վրաց եկեղեցիների անջատման պատմութեանը, ցոյց է տալիս նրա հեղինակի քաղկեդոնականութեան համոզուած հակառակորդ և հայ եկեղեցու դաւանանքի պաշտպան լինելը: Հետեւաբար, քանի որ այդ գիրքը գրուած է Անանիայի ծրագրով ու յանձնարարութեամբ, և Անանիան վայելում է հեղինակի ամենաջերմ համակրանքը ուստի դա էլ ապացուցում է, որ նա, այնուամենայնիւ չէր անցել բացայայտ աղանդաւորութեան:

Ուխտանէսի՝ Անանիային տուած բնութագրին նայելով երեւում է, որ նա հաւանաբար միստիկ էր կամ ունէր միստիկի հակումներ. «Իսկ դու կենդանախարութեալ քոյին սուրբ և պարկեշտ վարուք և յարանգնեալ խստակիր վշտաբերութեամբ...»¹⁾ արտայայտութիւններով՝ ներածականում մի տեղ դիմում է նրան պատիւը: Իրրե միստիկ, Անանիան կարող էր քննադատական վերաբերմունք ունենալ եկեղեցականութեան նկատմամբ, որը զսպելու նպատակաւ, այն ժամանակ (թոնդրակեցիների պայքարի ծաւալման պայմաններում) կաթողիկոսի կողմից հեշտութեամբ որակուել է որպէս հնարաւոր աղանդաւորութեան արտայայտութիւն: Յետագայում ճիշտ այդպիսի վերաբերմունքի է հանդիպել նաև Գրիգոր Նարեկացին:

Վանքում՝ ուսման տարիներին Նարեկացու հոգեւոր կեանքը կազմակերպողը եղել է օտինդերական վարդապետ Անանիան: Անշուշտ Նարեկացին Նարեկում ստացել է այն բոլորը, ինչ որ կարող էին տալ ժ. դարի ամենաառաջաւոր դպրոցները: Իսկ դա ամենից առաջ ինքնուրոյն թէ թարգմանական կրօնական ու փիլիսոփայական ահագին գրականութեան ամենալայն իւրացումն ու ծանօթութիւնն էր: Մեզ ոչ մի տեղեկութիւն չի մնացել այն մասին, թէ Նարեկացին արդեօք սովորե՞լ է օտար լեզուներ: Ելնելով այն փաստից, որ նա իր անունը և մի քանի այլ անուններ որոշ առիթներով ստուգաբանել է իրրե յունարէն բառեր (Գրիգոր - արթուն, հսկող, Ստեփանոս - պսակ և այլն), ենթադրուել է, որ նա իմացել է յունարէն լեզուն:

Նարեկացու վանական կեանքը թէպէտ հարուստ չէ բազմազան դէպքերով, բայց, այնուամենայնիւ, չպէտք է կարծել, որ այն անցել է խաղաղ ու հանդարտ՝ առանց ալեկոծութիւնների և ներքին ցնցումների: Վերածնութեան սկզբնաւորման այդ դարաշրջանում, երբ գնալով ուժեղանում էր պայքարը ֆեոդալական եկեղեցու դէմ, երբ եկեղեցին էլ իր հերթին զաժանօրէն հաշիւ էր տեսնում իր հակառակորդների հետ, շատերն էին կասկածուած և մեղադրուած աղանդաւորութեան մէջ ու ենթարկուած հալածանքների: Նարեկացին նոյնպէս գերծ չի մնում կասկածների ու հալածանքների ենթակայ լինելուց: Նա ևս մեղադրուած է իրրե թոնդրակեցութեան մասնակցի: Այս առթիւ «Յայրմաւուրք»-ի մէջ շատ զգուշաւոր ձեւով գրուած է հետեւեալը. «Եւ զի ջան և փոյթ էր սրբոյն վասն միաբանութեան եկեղեցեաց, զի զեղծեալ և անփոյթ արարեալ կարգս եկեղեցւոյ սրբոյ ի ծուլից և ի մարմնասէր առաջնորդաց կամէր հաստատել և վերստին նորոգել: Վասն որոյ այսպանէին զնա բիրտ և սուպմարդիկ և համբաւէին զնա ծայթ»²⁾: Սրա համար մի վայր են հաւաքուած եպիսկոպոսներ և իշխաններ, ազատներ և տանուտէրեր, որպէսզի Նարեկացուն հրապարակով յանդիմանեն և ապա աքսորեն:

¹⁾ Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1871:

²⁾ Գրք, որ կոչի Այսմաւուրք, Կ. Պոլիս, 1730, էջ 391:

« զին ապատահաբար որպէս զհերձուածող »:

Այս գէպքի յիշատակութիւնը միանգամայն պարզ ցոյց է տալիս, որ Նարեկացու գործունէութիւնը՝ եկեղեցու դէմ ուղղուած քննադատութիւնը աղանդաւորական քննութ չի ունեցել (որովհետեւ անմիջականօրէն եկեղեցին նա չի ժխտել), այլ, ինչպէս հաւանաբար Անանիայինն էր, եղել է միատիկայի ելակէտներէց: Այդ շրջանում միտոցիկովը նմանապէս ֆեոդալականութեան դէմ դժգոհութեան ու պայքարի արտայայտութիւններէց մէկն էր, որը սովորաբար նախապատրաստում էր անցումը դէպի աղանդաւորութիւնը, ուստի շատ բնական է, որ Նարեկացու հակառակորդները նրան իբրեւ հերձուածող ներկայացնելով՝ դատել ու պատժել ցանկային:

Ինչ ոչինչ ստոյգ յայտնի չէ, թէ ինչպէս է Նարեկացուն յաջողուել ազատուել իր համար կազմուած դատարանին ներկայանալուց, կամ եթէ ներկայացել է, ինչպէս է արդարացել: Այս գէպքի շուրջը մնացել են միայն ժողովրդական ծագում ունեցող հրաշքներ, որոնցից մէկը անցել է Յայտաւարութիւն կենսագրականի մէջ: Ըստ այդ հրաշքների, երբ կազմուած դատարանի կողմից երկու պատուիրակներ են գալիս Նարեկացուն տանելու՝ նա նրանց ընդունում է առանց թշնամանքի և հրաւիրում է հացի ու սոսիսին է գնում երկու խորոված աղանի: Պատուիրակները սակայն նկատում են, որ օրը ուրբաթ է (պաս է) և իրենք չեն կարող աղանիները ճաշակել. այն ժամանակ Նարեկացին ներողութիւն է խնդրում իր մոռացկոտութեան համար և տեսնում է իր հիւրերին, որ հրամանատար աղանիներին թողնելու: Նրանք այդ չեն կարողանում անել, այն ժամանակ Նարեկացին է հրամայում, և աղանիները թեւ առնելով թողնում են: Եկեղեցիները հրաշքը տեսնելով սարսափած և ամօթահար եղած հեռանում են, և այդպիսով դատը չի կայանում:

Այս, ինչպէս և շատ ուրիշ հրաշքներ, որ պատմում են Նարեկացու մասին, ապացուցում են երկու բան: Նախ՝ այն, որ բանաստեղծը, ինչպէս ինքն էլ է վկայում, իր կենդանութեան օրով իսկ ժողովրդի մէջ հռչակուած ու սիրուած է եղել իբրեւ հրաշագործ և այդ անշուշտ հենց իր միատիկ

լինելու պատճառով¹⁾: Այնուհետեւ՝ այն, որ պատմական ճշմարտութիւն է պաշտօնական եկեղեցականութեան կողմից նրա հետապնդուելը: Այս վերջին հանգամանքի կապակցութեամբ ժողովուրդը շատ չեւտուած կերպով արտայայտել է սիրած անձնաւորութեան հակառակորդների նկատմամբ իր հեզմանքն ու հակակրանքը: Ահա Նարեկացու հրաշագործութիւնների մասին պատմող ժողովրդական վիպերգների մէկի մի հատուածը, որն ըստ երեւոյթին վերոյիշեալ երկու պատուիրակների գալստեան գէպքի բանաստեղծական արտացոլման մի այլ տարբերակն է հանդիսանում:

Երկու վարդապետ կին կ'ը Սիս
Ուրինք քարծր ին քունի քեանց Մասիս
Հլան չափիւի ջուր լցուցին
Ասածոյ շնորոյ դարձուցին
Նարեկացուն օրողիցին:
Մենք էլ տեսներ ուր քարամաթ
Ծառա կեղեմ Նարեկացուն:
Իրենց օրողկած չափի ջուր փոխեց
Գլած քամրակ ուր ծնոր քունեց
Վառվաղ կրակ մէջ փաթութեց
Զափի ջրի մէջն էլ դրեց
Վարդապետացն էլ օրողիցն:
Վարդապետներ որ էն տեսն
Ինտըր էնտեղ շատ զարմացան
Հրթանք տեսներ Նարեկացին:
Եկան խառն Նարեկ սարին
Հրեշտակ խապար տվա՛վ Նարեկացուն:
Քյո վարդապետը էկան քեզ խուր
Ծառա կեղեմ Նարեկացուն:
Վեղար գլխէն էլ վեր ի տիր:
Խոփովուր քեպանակ տուեց թելին
Գնաց խառն մէջ ուր սարին
Էկա՛ր դիմաց ջուխտ վարդապետին
Աջն առեց ջուխտ վարդապետին:
Վարդապետներ ջուր ուղեցին
Ծառա կեղեմ էն խոփովուն
Խառնակներեց վեր էն սարին
Գաւգար իգար վեր չոր քարին
Ջուր քլիսցուց քարի մէջէն:
Առաւ խմցուց վարդապետաց
Ծեր սիփակ մուրուսին ճահելացա՛ւ
Էնտըր էնտեղ շատ զարմացան
Էնտըր էնտեղ անմահացան
Ծառա կեղեմ Նարեկացուն²⁾:

Այն ենթադրութիւնները, որ իբր թէ

¹⁾ Բնաւ պատահական չէ, որ եկեղեցական խաւից դուրս եկած միջնադարի մեր գրողներից՝ միայն Նարեկացու մասին են ստեղծուել ժողովրդական վիպական երգեր:

²⁾ Լուսա, Թիֆլիս, 1899, Բ. գիրք:

Նարեկացին կարող էր իրօք աղանդաւոր եղած լինել, բայց յետոյ զղջացած ու հրաժարուած, որն է լուրջ հիմք չունենալ։ Այս բովանդակութեամբ՝ իրօք, մի քանի յիշատակութիւն կայ իր մասին «Ողբերգութեան մատեան»-ի մէջ. այսպէս՝ Հնդկութեամբ (որի՝ հեղինակին պատկանելը դեռ վիճելի է) գրուած է, որ տարուելով հերձուածողական չարափառութեամբ, արտաքուստ է գրախօսից, բայց այժմ ուղիղ և ամբիւրձ գաւառանքով նորից պիտի բարձրանայ երկինք։ Սակայն այս և նման այլ արտայայտութիւնները դժուար է անպայման ինքնակենսագրական զեղումներ համարել՝ նկատի առնելով միտքից զուտ պայմանաւորուած «Ողբերգութեան մատեան»-ը ընդհանուր ոճի կողմերից մէկը՝ այն, որ բանաստեղծը իր այդ պոէմում, առհասարակ, անթիւ անհամար զանազան տեսակ յանցագործութիւններ էլ է վերագրում ինքն իրեն, որոնք երբեք չէին կարող իրական - կենսագրական լինել։

Նարեկացու աղանդաւոր լինելու հաւանականութեան համար իրեն փաստ բերուած է նաև այն, որ նրա դաստիարակ Անանիան կասկածուել է թոնդրակեցութեան մէջ, իսկ հայրը՝ Խոսրով Անձնացեաց եպիսկոպոսը բանադրուել է իրեն հերձուածող։ Ինչ վերաբերում է Անանիային, այդ մասին վերհետում խօսուեց արդէն. իսկ Խոսրովի մասին պէտք է ասել հետեւալը։ Խոսրովին ծեր հասակում Անձնացեաց թեմի եպիսկոպոս է նշանակում Անանիա Մոկացին, սակայն շատ չանցած՝ 953 թուին Խոսրովը ապստամբում է նրանից։ Բայց ինչ տեսակ ապստամբութիւն էր դա, արդեօք թոնդրակեցիական, հաւանաբար՝ ոչ։ Որովհետև ըստ պատմիչների տուած տեղեկութիւնների՝ ապստամբութեան մէջ նրա համախոհը, նոյնիսկ զրդիւնը եղել է Սիւնեաց Յակոբ եպիսկոպոսը, իսկ Յակոբի մասին, նայելով Օրբէլեանի թողած շատ մանրամասն տեղեկութիւններին, հաստատապէս կարելի է ասել, որ թոնդրակեցի չէր։ Անկախ այս բոլորից, մինչոյն է, եթէ Նարեկացու հայրը և դաստիարակը թոնդրակեցիներ էլ լինէին, այդ դեռ չի կարող զիտական հիմք լինել նրա աղանդաւորութեան ապացուցման։

Այսպիսով, թէև ըստ երևոյթին Նա-

րեկացու դէմ (թեկուզ կեանքի վերջին շրջանում նրա արդէն ձևաւորուած միտքի լինելու պատճառով) լարուած մարդիկ նրան մեղադրել են հերձուածողութեան մէջ, բայց այդ մեղադրանքի հիմնաւոր լինելը ընդունելու համար այսօր դեռ ոչ մի լուրջ փաստ չունենք։ Ընդհակառակը, կայ փաստ, որ նա՝ աղանդաւորութեանը յարած կճափա վանքի վանահօրը նամակ է գրել՝ ուղղուած թոնդրակեցիներին ուսմունքի գէշմ։ Ոչ միայն բացառուած չէր, այլ նոյնիսկ անհաւանակած չէր, որ, թերևս, Նարեկացին հետագայում միտքիկայից անցներ աղանդաւորութեանը, բայց, ինչպէս յայտնի է, նա իր միտքիկական պոէմ «Ողբերգութեան մատեան»-ը աւարտելուց շատ չանցած՝ վախճանուեց։ Ուրիշ բան է, ի հարկէ, այն, որ աղանդաւորական շարժումների հետևանքով ժ. դարում առաջացած աշխարհիկ-հումանիստական տրամադրութիւնները, ինչպէս պիտի տեսնենք, իրենց որոշակի արտացոլում են գտել նրա ստեղծագործութիւնների մէջ։ Իր ժամանակի Տանթէն թէպէտ աղանդաւոր չէր, բայց նոյն այդ աղանդաւորութեան շնորհիւ հասարակութեան մէջ առաջացած նոր տրամադրութիւններն ու պատկերացումներն արտայայտող առաջին մեծ բանաստեղծը հանգիստացաւ ևւրոպայում։

Նարեկացուց մնացել է բաւական հարուստ գրական ժառանգութիւն, ինչ որ նրա երկերից՝ թուարկուած են հնագոյն ձեռագիր կենսագրականում, դրանք բոլորն էլ հասել են մեզ և դեռ աւելին։ Այդ երկերն են՝ «Մեկնութիւն երգոց երգոյն Սուրբ Գրքին», «Յիշատակագրութիւն պատմութեան ամենագոր նշանի աստուածեան խաչին», որ ի վերուստ ամենահայեաց նախատեսն ակնարկութեան է ի ստորին կողմաց կայից աշխարհի ազգացն Յունաց բերեալ հանդուցաւ ի սահմանս վայրից գաւառին Մոկաց, ի շինուած բնակութեան ուխտին որբութեան, որ կոչի Ապարանք», սրան աւելնելով երկու ներքող նուիրուած Ս. Խաչին և Աստուածածնին, ուրիշ երկու ներքող առանձին՝ նուիրուած առաքեալներին և Յակոբ Մծբնայ եպիսկոպոսին», «Գանձ ի սուրբ գալուստ Սուրբ Հոգւոյն», «Գանձ ի սուրբ եկեղեցի», «Գանձ ի սուրբ խաչն աստուածընկալ», «Տաղք» (թուով 25-ից աւելի),

«Մատենան ողբերգութեան» և «Թուղթ ի հոյակապ ուխտն կճափայ, վասն կարծեացն անթմելոց թոնրակեաց Թանէսի և Բամբէսի»: Բացի սրանցից նարեկացուն վերագրուել են նաև մի քանի բանաստեղծական այլ գործեր, դասնաբանական ճառեր և մեկնաբանական գրուած քեր, որոնք բանասիրութեան կողմից իրաւացիօրէն համարուել են հեղինակին անհարազատ, որովհետեւ գրանց գրութեան ոճը բոլորովին նման է նարեկացու ոճին և գրանց նարեկացունը լինելու մասին ոչ մի յիշատակութիւն չկայ ոչ նրա կենսագրականներում և ոչ պատմագիրներին գործերում:

Երբուանից է սկսում և ո՞րքան է տեսել նարեկացու ստեղծագործական կեանքը: Եթէ նկատի առնենք, որ բանաստեղծի մեզ հասած գործերից (յիշատակարաններում նշուած թուականներին նայելով) առաջինը «Երգ Երգոցի» մեկնութիւնն է, գրուած քսանվեց տարեկան հասակում՝ 977 թուին, իսկ վերջինը «Ողբերգութեան մատենան» է, գրուած 1002 թուին, ապա կը ստացուի, որ նրա գրական ստեղծագործական կեանքը տեսել է մօտաւորապէս քսանհինգ տարի: Նա իբրեւ գրող և բանաստեղծ հետզհետէ աճել է և վախճանուել իր ուժերի ծաղկման գագաթնակէտին:

Նարեկացու գրական հոգակը սկսել է նրա կենդանութեան օրով, և ժամանակի ընթացքում հետզհետէ մեծացել է: Մեր պատմիչները յաճախ են նրա մասին խօսել՝ արտայայտելով իրենց սէրն ու հիացմունքը: Այսպէս՝ Սամուէլ Անեցի, Սմբատ Բ. թագաւորութեան տարիների կարեւոր եղելութիւնների մասին պատմելով, գրել է. «Եւսուրս յայտոսիկ փայլէր իբրեւ զարեգակն իմաստութեամբ . . . Գրիգոր Նարեկացին՝ որ ի Հայք ի գաւառն Վասպուրական՝ որդի Տեառն Խոսրովու՝ Անձնացեաց եպիսկոպոսին»¹⁾:

Մ. ՄԿՐԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 2)

ԵՐԱԺՇԱԳԻՏԱԿԱՆ

Մ Ի Զ Ն Ա Դ Ա Ր Ե Ա Ն

ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

— ♦ —

ԵՐԱԺԻՇՏ Մ Ս Ն Ո Ւ Է Լ

Ակների պատմական վանքի հպարտութիւնն է կազմում մի լաւագոյն արուեստագէտ, որ դեռ 13րդ դարում, մենաստանի կամարների ներքոյ զարկ է տալիս հայ երաժշտական արուեստին: Դա իր դարաշրջանում սիրուած ու յարգուած «Իմաստուն» արուեստագէտ Մանուէլն է, որ իր ժամանակի վաստակաւոր երաժշտագէտների շարքում ունի իր ուրոյն էջը: Նա իր գեղարուեստական գործունէութեամբ Ակների մենաստանի միաբանների և իր միջավայրի երաժշտաւէրների հոգիների վրայ խոր և անմոռանալի տպաւորութիւն է թողնում: Թերեւս այդ երեւոյթով էլ պիտի բացատրել, որ դեռ 1333 թուին Ակների վաստակաւոր գրիչ Սարգիս կրօնաւորը, նրա յիշատակը վառ պահելու համար, գրում է մի «Երգաբան»: Ահա գրչի վկայութիւնը. «... Գրեցաւ Երգարանս ի թվ. հայոց 228 (1333), ձեռամբ անարհեստ գրչի Սարգիս . . . կրօնաւորի . . . ի յիշատակ շնորհալի քահանայի Մանուէլի»:

Այս վաստակաւոր երաժիշտն իր լաւագոյնը նուիրում է նաև հայ գրչական արուեստի զարգացման գործին: Նա է, որ Արքայակաղինում Պօղոս կրօնաւորի գրչով գրուած «Թէոփիլոսի ներքողեան» յունարէնից թարգմանուած ճառի ձեռագիրը, իր ուսերի վրայ գրած, բերում է «Յերկնանման սուրբ և աստուածաբանակ անապատն ի յԱկներն, առ լուսազգեստ սուրբ և երջանիկ հայրն Ստեփանոս»: Ահա յիշատակարանի տողերը. «... Եւ ես ըստ իմում կարի, — գրում է Պօղոս գրիչը, — գրեցի և առաքեցի: Եւ աղերսալի պաղատանաւք աղաչեմ ո՞վ սրովքէանման դասք լուսերամից, յիշեսցիք աղաւթիւք զաստուածապատուեալ հայրն զՍտեփանոս, զառաջնորդ սուրբ ուխտիս Ականց անապատիս. և

¹⁾ Սամուէլ Անեցի, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 103: